

ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΤΑΚΤΙΚΗ Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 31 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Της κ. **Ελισάβετ ΜΠΕΣΙΛΑ-ΜΑΚΡΙΔΗ**

Αναπληρώτριας Καθηγήτριας
του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
Παντείου Πανεπ. Κοιν. και Πολιτ. Επιστ.

1. Οι προτάσεις για αναθεώρηση

Οι προτάσεις για αναθεώρηση του ισχύοντος Συντάγματος που κατατέθηκαν στη Βουλή αρχικά από την αξιωματική αντιπολίτευση (20.1.1995), την Πολιτική Άνοιξη (26.1.1995) και, στη συνέχεια, από το ΠΑΣΟΚ (27.3.1995) και το ΚΚΕ (7.4.1995), δίνουν μία ευκαιρία επανόρθωσης της ανεπίτρεπτης αντίθεσης δύο συνταγματικών διατάξεων: αφενός του άρθρου 31, που περιέχει τον περιορισμό, ότι Πρόεδρος της Δημοκρατίας δύναται να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης από πενταετίας τουλάχιστον και έχει από πατέρα ελληνική καταγωγή και αφετέρου του άρθρου 4 παρ. 2 που ορίζει ότι “Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις”. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 31 του Συντάγματος αποκλείεται από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας πρόσωπο, άνδρας ή γυναίκα, που είναι Έλληνας πολίτης από μητέρα¹.

2. Η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής

Το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος που κατατέθηκε στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή δεν περιείχε διάταξη για ισότητα των φύλων. Η κατοχύρωση της διάταξης αυτής, που τελικά υποστηρίχθηκε από όλα τα πολιτικά κόμματα, πραγματοποιήθηκε μετά από δυναμική κινητοποίηση των γυναικείων οργανώσεων. Πράγματι, στην Β' Υποεπιτροπή της Συνταγματικής Επιτροπής που ασχολήθηκε με την επεξεργασία του Συντάγματος προτάθηκαν τροπολογίες από βουλευτές διαφόρων κομμάτων, οι οποίες

1. Βλ. Ε. Μπέσιλα-Μακρίδη: *Η Συνταγματική Κατοχύρωση της αρχής της ισότητας των φύλων*, 1983, σ. 231 επ.

περιείχαν ρητή διάταξη για εξίσωση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανδρών και γυναικών².

Μετά από συζητήσεις, η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 διαμορφώθηκε και ψηφίστηκε από την Ολομέλεια της Συνταγματικής Επιτροπής κατά τη συνεδρίαση της 22 Απριλίου 1975.

Η καθιέρωση της ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων Ελλήνων και Ελληνίδων ήταν μια από τις ευτυχέστερες καινοτομίες του Συντάγματος του 1975. Πρόκειται για την ισονομία ανδρών και γυναικών που έχουν την ελληνική ιθαγένεια και αναλύεται αφενός μεν στην ισότητά τους ενώπιον του νόμου, αφετέρου στην ισότητα του νόμου απέναντί τους³.

3. Δεν συντρέχουν “αποχρώντες λόγοι” που να επιτρέπουν την απόκλιση του άρθρου 31 του Συντάγματος από την αρχή της ισότητας των φύλων

Η απαίτηση του Συνταγματικού νομοθέτη να εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας μόνον όποιος έχει από πατέρα ελληνική καταγωγή δεν μπορεί να στηριχθεί σε αποχρώντα λόγο που να δικαιολογεί την απόκλιση από την αρχή της ισότητας των φύλων. Ειδικότερα, το άρθρο 116 παρ. 2 ορίζει, ότι “Αποκλίσεις από τους ορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 4 επιτρέπονται μόνο για σοβαρούς λόγους, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος”⁴. Η διάταξη αυτή μολονότι έχει ενταχθεί στις “Μεταβατικές Διατάξεις” του Συντάγματος, ουσιαστικά δεν είναι μεταβατική, ανήκει συστηματικά στην παρ. 2 του άρθρου 4, της οποίας θα έπρεπε να αποτελεί το β' εδάφιο, δεδομένου, ότι θεσπίζει πάγια ρύθμιση, με χρονικά απεριόριστο πεδίο εφαρμογής⁵. Εντάχθηκε όμως, τελικά, στις “Μεταβατικές Διατάξεις”, επειδή ο συντακτικός νομοθέτης νόμισε, ότι έτσι αποτρέπεται το ενδεχόμενο να “νοθευθεί” η καθιερωθείσα ισότητα των δύο φύλων. Η μεθόδευση αυτή είναι πάντως δηλωτική της θέλησης του Συντακτικού νομοθέτη να περιορίσει στο έπακρον την περί αποκλίσεων διάταξη του άρθρου 116 παρ. 2 του Συντάγματος.

2. *Τις τροπολογίες των βουλευτών που υποβλήθηκαν στην β' Υποεπιτροπή βλ. Διάταξις και άρθρον επισήμων Σχεδίων-Τροπολογιών ψηφισθέντος τελικού κειμένου Συντάγματος 1975, 1976, σ. 19.*

3. *Βλ. Α. Μάνεση: Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών, στο «Δίκαιο και πολιτική», 1983, σ. 9.*

4. *Στο ζήτημα των “αποκλίσεων”, που θα αποτελέσει και το σοβαρότερο πρόβλημα για την ερμηνεία της αρχής της ισότητας των φύλων αντιτάχθηκε έντονα ο Α. Παπανδρέου (βλ. Πρακτικά Συντάγματος 1975, έ.α., σ. 364) λέγοντας: “Ας πάρουμε τις αποφάσεις μας. Ή πιστεύουμε στην ισότητα των φύλων ή όχι. Τι θα πει αποκλίσεις; Αποκλίσεις όσον αφορά τα δικαιώματα ή τις υποχρεώσεις;”. Εξ ίσου έντονα αντιτάχθηκε και ο Γ. Μαύρος για το ζήτημα των αποκλίσεων. “Από την ανάγνωση της φράσεως αυτής”, υποστήριξε, “δημιουργείται η εντύπωση, ότι ο νομοθέτης, ο συντεταγμένος, είναι δυνατόν να αναιρέσει την αρχή της ισότητας. Είναι ένα κίνητρο διά να καθορίσει κατηγορίας δικαιωμάτων, των οποίων δεν μπορούν να απολαύσουν οι γυναίκες...”. Ο ίδιος υποστήριξε, ότι θα ήταν σκόπιμο, με μία ερμηνευτική δήλωση να διευκρινισθεί, ότι ο νομοθέτης δύναται να καθιερώσει ειδική μεταχείριση των γυναικών για τις στρατηγικές υποχρεώσεις και θέματα που αφορούν την προστασία της εγκυμοσύνης (βλ. Πρακτικά Συντάγματος 1975 έ.α., σ. 368). - Οι λόγοι των αποκλίσεων λόγω φύλου για να είναι αποχρώντες πρέπει να είναι και αναγκαίοι. Αναγκαίοι είναι τότε μόνον οι λόγοι αποκλίσεων, όταν έχουν τέτοια ουσιώδη σημασία, ώστε η παραγνώρισή τους δημιουργεί άνισο μεταχείριση των φύλων, λόγω μη διαχωρισμού ανίσων αναγκών. Κατά συνέπεια, διαφορές μόνο εξαιτίας του φύλου δεν είναι πρόσφορες για να δικαιολογήσουν “αποχρώντας” λόγους από την αρχή της ισότητας των φύλων (βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδου: έ.α., σ. 141).*

5. *Όπ δεν πρόκειται για μεταβατική διάταξη σύμφωνοι. βλ. Α. Γαζής: Η επίδραση του Συντάγματος επί του Ασπικού Δικαίου, “Δημοσιεύματα Ελληνικού Ινστιτούτου Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου” (1976), σ. 10 επ. Δ. Καλλιβωκά: Η αρχή της ισότητας των δύο φύλων στη νομολογία του Σ.τ.Ε., “Τημητ. Τόμος Σ.τ.Ε.” (1979), σ. 458-459, Α. Μάνεσης: έ.α., σ. 15.*

Η ισότητα δικαιωμάτων των δύο φύλων έχει ασφαλώς χαρακτήρα προστατευτικό της ανθρωπίνης προσωπικότητας και επομένως, δεν μπορεί να είναι απόλυτος. Ο νομοθέτης δεν περιορίζεται από τη συνταγματική κατοχύρωση αυτής να θεσπίζει διαφοροποιήσεις με βάση κυρίως βιολογικές διαφορές⁶. Γενικά, διαφοροποιήσεις επιτρέπονται από την αρχή της ισότητας των φύλων, όποτε επιβάλλονται από την αρχή της προστασίας της ανθρωπίνης αξίας και προσωπικότητας. Ιδιαίτερες ανάγκες της Πολιτείας (άμυνα αυτής), ανάγκη προστασίας της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, προστασία του θεσμού του γάμου και της οικογένειας και εξισορρόπηση των ιδιομορφιών που παρουσιάζουν τα δύο φύλα, επιβάλλουν στον νομοθέτη και στα άτομα νόμιμες και δικαιολογημένες ανισότητες, με τις οποίες σχηματίζεται και λειτουργεί η αρχή της ισότητας των φύλων. Παρόλα αυτά, η ευχέρεια του νομοθέτη να δημιουργεί ανισότητες ανάμεσα στα φύλα, με σκοπό να επιτύχει την ίση μεταχείρισή τους, έχει ανώτατο όριο το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου που επιβάλλει το Σύνταγμα στο άρθρο 2 παρ. 1 και ορίζει ότι: “Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας” καθώς και την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος που ορίζει ότι: “Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάσει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη”⁷.

Ο συνταγματικός νομοθέτης, χωρίς να συντρέχουν αποχρώντες λόγοι που να δικαιολογούν απόκλιση από την αρχή της ισότητας, θέσπισε μια διαφοροποίηση από την αρχή στο άρθρο 31 αποκλείοντας από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας όποιον έχει από μητέρα Ελληνική ιθαγένεια. Κατά τη συζήτηση του άρθρου 31 στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή δε δημιουργήθηκε ιδιαίτερη συζήτηση για την προφανή αντίθεση του άρθρου αυτού με την αρχή της ισότητας των φύλων, που κατοχυρώθηκε συνταγματικά από την ίδια Βουλή (άρθρο 4 παρ. 2). Όταν μάλιστα ο βουλευτής Κ. Κάλπος παρατήρησε: “Αυτή είναι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών που καθιερώνομεν στο Σύνταγμα;” δεν πήρε καμία απάντηση, ενώ ο βουλευτής Ν. Γαζής παρατήρησε, ότι το άρθρο 31 καθιερώνει την ανισότητα εις βάρος των γυναικών και συνέχισε “Ερωτάται: διατί να μην μπορούν να εκλέγονται οι έχοντες εκ γενετής μόνο Ελληνίδα μητέρα; Είναι γνωστόν, ότι στις οικογένειες οι οποίες ζουν εις την ξένην, όπου υπάρχει μητέρα Ελληνίδα τα παιδιά ομιλούν και ελληνικά και είναι και Ορθόδοξοι, ενώ όπου υπάρχει μόνο πατέρας Έλληνας αυτό δεν συμβαίνει”⁸. Πάντως η ειδική συνταγματική διάταξη του άρθρου 31 αποτελεί μια βασική πολιτική απόφαση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής

6. Βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου: *Οι ισόημοι Σύζυγοι*, 1977, σ. 140-141. Δ. Καλλιβωκά: *έ.α.*, σ. 464 επ.. Ε. Μπέσιλα-Μακρίδου: *έ.α.*, σ. 99 επ. Η θεωρία όμως της αρχής της εξισώσεως των φύλων πέραν των βιολογικών διαφορών, δεν έχει εξεύρει σταθερά κριτήρια, που επιτρέπουν τη δημιουργία ιδιαίτερων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανάμεσα στα φύλα. Ακόμη και οι βιολογικές διαφορές δεν επιτρέπουν αποκλίσεις από την αρχή της ισότητας των φύλων, όταν τα υπόλοιπα στοιχεία μεταξύ ανδρών και γυναικών, συγκρινόμενα, παρουσιάζουν τέτοιες ομοιότητες, π.χ. τη διανοητική ικανότητα, ικανότητα για εργασία, ώστε να αποκλείουν τη διαφορετική μεταχείριση των φύλων. Ο Α. Γαζής, δέχεται διαφορές φυσικές, βιολογικές και ψυχικές (Βλ. Η επίδραση του Συντάγματος 1975 επί του Αστικού Δικαίου, εις Δημ. Ελλ. Ινστ. Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου, 1976, σ. 10).

7. Βλ. Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου: *έ.α.*, σ. 232.

8. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, σ. 940 και 389.

που αντικατοπτρίζει την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα κατά το χρόνο της ψηφίσεώς της.

4. Προτάσεις και προβληματισμοί

Η διάταξη του άρθρου 31 είναι ατυχής. Βέβαια κατά την κρατούσα άποψη, η διάταξη αυτή επικρατεί ως ειδική (*lex generalis*) του άρθρου 4 παρ. 2 του Συντάγματος. Υποστηρίχθηκε και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η διάταξη του άρθρου 31 είναι ανεφάρμοστη, διότι αφενός προσκρούει στα ατομικά δικαιώματα και στη αρχή της ισότητας των φύλων, διότι άνευ αποχρώντος λόγου αποκλείει τους από μητέρα Έλληνες πολίτες από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, και αφετέρου προσκρούει στην αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (άρθρο 4 παρ.1 και 2 του Συντ.), καθόσον οι διατάξεις αυτές, ως ατομικά δικαιώματα υπερισχύουν του άρθρου 31 του Συντάγματος. Η άποψη αυτή στηρίζεται προφανώς στη θεωρία των “αντισυνταγματικών συνταγματικών διατάξεων”⁹, που δέχεται την ύπαρξη αντισυνταγματικών πρωτογενών συνταγματικών κανόνων εξαιτίας της αντιθέσεώς τους προς τις αρχές του φυσικού ή υπερθετικού δικαίου ακόμη και στην περίπτωση που οι αρχές αυτές περιλήφθηκαν στο Σύνταγμα (“θετικοποιήθηκαν”). Γιατί τέτοιες αρχές, οι οποίες δεσμεύουν νομικά το συνταγματικό νομοθέτη (“προσυνταγματικές ή υπερσυνταγματικές”), δεν υπάρχουν. Σε μια κοινωνία διαμορφώνονται βέβαια κάθε φορά ορισμένες βασικές πολιτικές και ηθικές αρχές, οι οποίες όμως δεν δεσμεύουν καθόλου νομικά το συνταγματικό νομοθέτη. Ο συνταγματικός νομοθέτης αποφασίζει κυριαρχικά, αν και σε ποια έκταση οι αρχές αυτές θα περιληφθούν στο Σύνταγμα¹⁰.

Ανεξάρτητα από τη θεωρητική προβληματική της σύγκρουσης των δύο συνταγματικών διατάξεων (άρθρ. 4 παρ. 2 και 31) δίνεται για δεύτερη φορά η δυνατότητα Αναθεώρησης του Συντάγματος και επιβάλλεται η προσαρμογή του άρθρου 31 στην αρχή της ισότητας των φύλων. Παρόλο που η αναθεώρηση του 1986 αφορούσε τις διατάξεις του Προέδρου της Δημοκρατίας, ειδικότερα τις αρμοδιότητες αυτού, δεν προτάθηκε ούτε από τις γυναίκες βουλευτές η τροποποίηση του άρθρου 31, αλλά και οι γυναικείες οργανώσεις δεν κατέβαλαν κάποια προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή. Στη νέα Αναθεώρηση θα πρέπει να αποκατασταθεί η αρχή της ισότητας στο άρθρο 31, ώστε να εκλέγεται στο μέλλον Πρόεδρος της Δημοκρατίας και αυτός που έχει ελληνική καταγωγή από μητέρα.

Η Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος του 1996 στην Εισήγησή της στην Ολομέλεια για τις αναθεωρηταίες διατάξεις πρότεινε ως προς το άρθρο 31 τα εξής : “Προτείνεται από την Επιτροπή ομόφωνα η αναθεώρηση της παρ. 1 του άρθρου 31, ώστε να αποτελέσει και η εκ μητρός ελληνική ιθαγένεια προσόν εκλογιμότητας του Προέδρου της Δημοκρατίας”. Ελπίζουμε ύστερα από 23 χρόνια από την ψήφιση του Συντάγματος να αποκατασταθεί στο άρθρο 31 η αρχή της ισότητας των φύλων, που πρώτο το Σύνταγμα του 1975 κατοχύρωσε¹¹.

9. Παρατηρήσεις επί του βουλεύματος 118/1975 του Εφετείου Αθηνών, Το Σ.1, σ. 347 επ. και των αποφ. του Ομοσπ. Συνταγμ. Δικαστηρίου της Γερμανίας της 23. 10. 1951 και 18. 12. 1953, το Σ.1, σ. 376-377.

10. Βλ. Α. Ράϊκου: Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. Β', τεύχ. Α, σ. 37-38.

11. Βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, Αθήνα - Ιούνιος 1996. - Ενδιαφέρουσα και η πρόταση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας στην Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος 1996, για την προσαρμογή των άρθρων 31 και 116 του Συντάγματος στην αρχή της ισότητας των φύλων. Βλ. “Ο αγώνας της γυναίκας”, τεύχος 59-60, 1995, σ. 19.